

B. Virághalmy Lea: Platóni hatások a szobornoszty-tanban

*Az előadás elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Bizottsága,
a Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszéke és a Magyar Filozófiai Társaság által
2002. május 16-án és 17-én Szegeden, a SZAB székházban tartott
"Lábjegyzetek Platónhoz" c. konferenciasorozatának első rendezvényén,
melynek témája a "Szeretet" volt.*

Általánosságban megállapíthatjuk: Platón filozófiája tükrözi leginkább a Kelet szellemi arculatát, Nyugaton viszont Arisztotelész szemléletmódja érvényesül. A XIX. századi orosz szellemvilágban is a platonizmus tükröződik, Nyugattal szemben, ahol az empirikus valóság adja meg mindennek a sajátosságát. Az akkori orosz vallásbölcselek írásaiban az Egyház immár nem az egyházjogon alapuló, önmagát a hierarchiában és a vallásgyakorlatban kifejező üdvözítő intézményként jelenik meg, hanem a vallásos egyének egyetemes közösségeként (szobornoszty). Ezzel új probléma adódott, mégpedig az egyének a 'szobornoszty'-ban kifejeződő Egyházhoz való viszonya...

Maurice Baring 1905 és 1908 között a Morning Post különtudósítójaként Oroszországban utazgatott. Véleménye szerint az orosz rejtély az, hogy „az orosz lélek telve van valamilyen nagyobb erejű, melegebb keresztényi könyörületességgel, a megnyilvánulása pedig olyan egyszerű és őszinte, mint sehol másutt”. Az orosz nyelvet tökéletesen ismerő, a szláv lélek iránt fogékony Baring példaként említi egy bérkocsis esetét, akinek a házat felgyújtották. Ez az ember lassú modorban, méltóságteljesen, szívettépően mesélte el a csapást, miközben Istenbe vetett hite „érintetlen, biztos, fenséges maradt”. A Champs-Elysées egyik teraszán kávézás közben egy másik orosz vendége örömét fejezte ki a nagybőjt közeledte miatt – „mert akkor közelebb leszünk Istenhez”.

Márai Sándor 1945-ös Naplójában ekként mereng: „a lelki hajlam, melyet Schubart így határozott meg: „Jogrend vagy szeretet” – az én lelkemben születésem pillanatától a jogrend mellett döntött. Európai vagyok, tehát pesszimista: nem bízom a szeretet anarchiájában. Kosztolányi Rilke-tanul-

mányában olvasom az oroszokról, a ‚szeretet’ keleti apostolairól: ‚Csak adni tudnak. Elvenni más-tól semmit.’ E sorokat elnéző fejbólogatással olvasom. E hetekben megismerkedtem a szlávokkal, akik le tudták küzdeni alkati szemérmüket, és értettek ahhoz is, hogyan kell elvenni mástól valamit.”

Nyikolaj Bergyajev „Az orosz eszme” című, 1946-ban megjelent munkájában szintén kiemeli, hogy "az orosz szélsőségekre hajló nép, amelyben az ellentétek egyesülnek. Meg lehet igézni és kétségbe lehet ejteni ezt a népet, mindig el lehet tőle várni valami meglepetést, a végsőkig képes az erős szeretetre éppúgy, mint az erős gyűlöletre, felkeltve Európa népeiben a nyugtalanságot. Minden népi egyediség, mint az ember egyedisége is, mikrokozmosz, s ezért ellentmondásokat tartalmaz, de ez különböző mértékű lehet. Az orosz lélek ellentmondásossága és bonyolultsága azzal függ össze, hogy Oroszországban a világtörténelem két forrása ütközik és kerül kapcsolatba egymással – Kelet és Nyugat. Az orosz nem tisztán európai és nem tisztán ázsiai. Az orosz lélekben mindig harcolt egymással két elv, a keleti és a nyugati.”

Kelet és Nyugat nemcsak különbözik egymástól, de egymás ellentéte is: mi néha felületesnek, kiábrándítónak látjuk a misztikát, a víziókat. A nyugati misztika elengedhetetlen „kelléke” ugyanis a pietizmus, Keleten viszont az ilyen effeminált magatartásnak nincs helye: ott mindez reális, higgadt, kemény és elszánt. Nincs purgatórium: vagy élet, vagy halál. Nincs szentimentalizmus sem – ugyanakkor a lágyság mégis létező, alapvető tulajdonság.

Mi nyugatiak, tisztában vagyunk hőseinkkel; életüket, magatartásukat levéltárakban kutatjuk, kommentáljuk hősköltemény vagy tanulmány formájában. Eredményeiket, sikereiket, példáikat magasztaljuk vagy leromboljuk, mikor éppen mi a szokás. A hősiesség kifelé irányul, megfogható, nem úgy, mint Keleten: ott alapjaiban befelé nyilatkozik meg, az erő az aszkézisben, a metafizikában rejlik. A hős egyszerűen „csak” bölcs, költő vagy imaember – vagyis láthatatlan. Az anyagi és a rejtett világ összemosódik, határtalan, mint a tajga.

A nyugati embert inkább a matéria biztonsága vonzza, a keletit a szellem hatalma. Néha kozmikus nosztalgia hatására a nyugatiak világukat szegényesnek s méltatlanul kevésnek érzik, ezért Keletre mennek tanulni – s elvesznek a határtalanságban. Az orosz lélek egy ezredévnél is több

idő alatt ugyanis hozzászólt, hogy bárhova indult, soha nem ért el (vagy csak igen ritkán) a horizont szélére. Mégis mindig nekiindultak, zarándokként, sztarecként – alapvető karakterük a végnélküli, korlátatlan, túlzott vándorlás, akár lélekben is. Erről szól irodalmuk, zenéjük, vallásuk.

Általánosságban tehát Ivánka Endre nyomán összegezhetjük: Platón filozófiája tükrözi leginkább a Kelet szellemi arculatát, Nyugaton viszont Arisztotelész szemléletmódja érvényesül. A XIX. századi orosz szellemvilágban is a platonizmus tükröződik, Nyugattal szemben, ahol az empirikus valóság adja meg mindennek a sajátosságát. Idézem Ivánka Endrét: „a platonizmus már eleve a túlvilági szférába helyezi az emberi lét célját és igazi értelmét; az immanens, a földi élet korlátaiba zárt emberi megismerés számára egyáltalában nem bír önálló értékkel, ez csak annyiban érték, amennyiben utal és ösztönöz a teljes megismerés elérésére, a túlvilági cél felé. A platonizmus magatartást legjobban jellemzi az a plotinosi formula, mely szerint a földi életben elérhető megismerés csak halvány visszfénye annak a nagy világosságnak, amelynek meglátására törekednünk kell, és csak azért adatott meg az az embernek, hogy serkentse őt a nagyobb fény keresésére. A megismerés értelme és értéke csak abban a szeretetben és vágyakozásban van, amit kelt, nem az általa nyújtott töredékes és homályos, eleve tökéletlen és elégtelen tudásban.

Az arisztotelizmus viszont az immanens emberi természetből indul ki, és mivel azt a természetet úgy kell meghatározni, hogy az ember gondolkodó lény, a gondolkodás minél teljesebb és tökéletesebb kibontakozása lehet csak az emberi természet végcélja, természetesen azon a fokon, amelyen ez az emberi természet számára lehetséges; eszerint a természetes boldogság a földi, evilági megismerésben és az ebből nyerhető, közvetett és kikövetkeztetett, fogalmi Isten-megismerésben keresendő; az emberi megismerés így – legalább a természetes boldogság számára – öncéllá válik. Eszerint a platonizmus kimondottan voluntarisztikus, az arisztotelizmus viszont intellektualisztikus rendszernek mondható.”

„A vallási tartalmak” - folytatja Ivánka - „így elsősorban a megismerés tárgyaivá és egy mélyebb megismerés eszközeivé válnak - nem az intellektualizmus értelmében (hiszen a normális, értelmi megismerés nem is jöhet számba ezzel a magasabb megismeréssel szemben), hanem - ez a veszély mindig kísért a platonizmusban, ha vallási tárgyakra alkalmazzák, Origenésztől a modern

oroszlilozófiáig – gnosztikus értelemben.” Ez a szemlélet, „az egység a sokféleségben” szolovjovi gondolatköre az, ami majd a XIX–XX. századi orosz vallásbölcséletet alapvetően meghatározza. De ennek gyökerei alapvetően Alekszej Homjakov eszméiből is táplálkoztak. A keresztény platonizmusban az Abszolútumban való részesedés a kiindulópont, ezért Isten is közelebb áll az emberhez, tehát nem ok-okozati összefüggés, nem logikai ismeret vezet el hozzá. A keleti ember könnyebben, természetesebben éli át, hogy Isten az ő saját emberi természetében is jelen van.

Katolicitás, egyetemesség, „szobornosztj” - a jelen kontextusban igen hasonló fogalmak ezek. Ugyanis, eltekintve attól, hogy az orosz nyelvben a "католический" csak a Római Katolikus Egyházra, s annak papjaira, híveire vonatkozhat, magyarul a „katolikus” kifejezés másik, „egyetemes” értelemmel is bír, az orosz „соборная” viszont a görög „κάθολική” szláv megfelelője. A görög ajkú ortodoxok pedig a „κάθολική ἐκκλήσιá” kitéltelt mondják a hitvallásban, hasonlóan a magyar katolikusokhoz, az orosz ortodoxok pedig a magyar protestánsokhoz hasonlóan „egyetemesnek” nevezik az Egyházat, de ismert még a "közönséges" kifejezés is.

A „szobornosztj” – azaz közösség – kifejezés az orosz ortodox teológiában arra utal, hogy az evangélium hirdetése és a hitről való tanúságtétel nemcsak a hierarchiának, hanem ennek az egész keresztény, imában egyesült közösségnek a feladata. Az Egyház valójában Isten aktív népe, amelynek *egyetemesnek* kell lennie *térben, időben és mélységben*. „Menjetek tehát, és tegyetek tanítvánnyá minden népet” – sajnos nem teljes a fordítás, szó szerint "az egész világra menjetek". Krisztus Egyházának emellett bármely kor s kultúra számára van üzenete: „Azt tartjuk meg, amit mindenhol, mindig, mindenki hittet elfogadott” – vallotta Lerinumi Szent Vince az ágostoni kegyelemtan elleni V. századi művében. Georgij Florovszkij (Berki Feriz fordításában) így nyilatkozott: „A Hagyomány a Lélek bizonyágtétele, szüntelen kinyilatkoztatása és örömhirdetése, nemcsak megőrző, konzervatív, hanem elsősorban erősítő és megújító. A Hagyományhoz való hűség nemcsak összhangot jelent a múlttal, hanem egy bizonyos függetlenséget is a múlttól. A Hagyomány a Lélek állandó jelenléte, s nem csupán bizonyos szavak állandó ismétlése, charizmatikus, nem pedig történelmi jelentőségű.” Az Egyház *katolicizmusa* azonban nemcsak az egész földet, nemcsak a történelmet, hanem magát az embert is teljes mélységében áthatja: nincs olyan tudományos, kulturális érték, amely közömbös maradna előtte.

A mai hivatalos egyházi álláspontot a szobornosztyról Pimen pátriárka így foglalta össze: „a Szentlélek kegyelmi működésének az eredménye, a Lélek pecsétje, amelyet az Apostolok Egyháza az első pünkösdőn kapott; következésképp a *szobornoszt* az Egyház alapvető, állandó vonása. Munkánk egyik lényeges eleme, hogy tisztázzuk a katolicitás fogalmának igazi tartalmát.”

A „szobornoszt” nicea-konstantinápolyi hitvallásban gyökerező fogalma Homjakovnál újul meg: „hiszek az egy, szent, egyetemes [katolikus-szobornaja] és apostoli Egyházban”. Az egyetemeség Homjakov szerint – a meglévő, élő hagyományra alapozva – egyrészt földrajzi, másrészt kegyelemtani értelemben valósulhat meg, mivel *minden* ember üdvösségre vonatkozó igényére választ ad az Egyház. Ezért szükségtelen, hogy az egységnek külső vonatkoztatási pontja legyen (a római pápát, de burkoltan a moszkvai pátriárkát is érti ezalatt), hanem elegendő egy belső egység.